

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง "การประเมินค่าหนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ในคูนัยนราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์" มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาว่าหนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ที่มีอยู่ในคูนัยนราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์นั้น เป็นหนังสือหายากประเภทใดบ้าง แต่ละประเภทคิดเป็นจำนวนร้อยละเท่าใดของหนังสือภาษาไทยส่วนพระองค์ทั้งหมด วัตถุประสงค์ประการที่สอง เป็นการศึกษาถึงแหล่งผลิตหนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ในช่วงระยะเวลา 50-80 ปีแรกของการพัฒนาการด้านการพิมพ์ในประเทศไทย (พ.ศ. 2379-2429 และ พ.ศ. 2430-2460) ช่วง พ.ศ. 2461-2484 และ พ.ศ. 2485-2487 ส่วนวัตถุประสงค์ประการสุดท้ายเป็นการศึกษาว่าหนังสือดังกล่าวมีเนื้อหาในสาขาวิชาใดบ้าง เช่น มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เพื่อประโยชน์ในการให้บริการในปัจจุบัน

การดำเนินการวิจัยนั้น ใช้หนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ในคูนัยนราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ที่จัดพิมพ์เป็นรูปเล่มมาจนถึง พ.ศ. 2487 เป็นประชากรในการวิจัย สุ่มและประเมินค่าหนังสือหายากดังกล่าวตามเกณฑ์ประเมินค่าหนังสือหายากที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นจากข้อมูลประเภทสิ่งพิมพ์ ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ และจากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านหนังสือหายากของไทย มีอาทิ นักสะสมหนังสือเก่า ผู้ค้าหนังสือเก่า และกรรมการประกวดหนังสือหายากของไทย เกณฑ์ประเมินค่าหนังสือหายากนี้ได้พิจารณาคุณสมบัติของหนังสือหายากไว้ 4 ประเภท ดังนี้

1. หนังสือหายากประเภทที่มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์พิมพ์ พิจารณาจากคุณสมบัติของหนังสือหายาก 5 ลักษณะ คือ

1.1 หนังสือเก่าที่มีความสำคัญเป็นเอกสารปฐมภูมิด้านประวัติศาสตร์พิมพ์ของประเทศไทย คือ จัดพิมพ์ในช่วงระยะเวลา 50-80 ปีแรกของการพัฒนาการด้านการพิมพ์ในประเทศไทย (พ.ศ. 2379-2430 และ พ.ศ. 2431-2460)

1.2 หนังสือปกอ่อนประเภทบันเทิงคดีจากโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ หรือโรงพิมพ์อื่น ๆ ที่จัดพิมพ์หนังสือปกอ่อนประเภทเดียวกัน

1.3 หนังสือที่มีการพิมพ์จำนวนจำกัด (Limited Editions) หรือหนังสือที่จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสต่าง ๆ

1.4 หนังสือฉบับพิมพ์ครั้งแรก หรือหนังสือที่พิมพ์จากต้นฉบับที่มีในหอพระสมุด-วชิรญาณ ราชบัณฑิตยสถาน และกรมศิลปากร

1.5 หนังสือที่พิมพ์ในช่วง พ.ศ. 2485-2487

2. หนังสือหายากประเภทที่มีเนื้อหาเป็นที่กล่าวขวัญถึง (Reputations) พิจารณาจากคุณลุ่มบัตติของหนังสือหายาก 4 ลักษณะ คือ

2.1 หนังสือที่รัฐบาลประกาศให้เป็นหนังสือต้องห้าม

2.2 หนังสือที่เป็นผลงานเพียงเรื่องเดียว หรือเป็นผลงานเพียงส่วนน้อยที่แตกต่างไปจากผลงานส่วนใหญ่ของนักเขียนนั้น

2.3 หนังสือที่กุ้อื่น หรือเป็นการปลอมแปลงวรรณกรรม

2.4 พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระนิพนธ์ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระนิพนธ์ในพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์ และหนังสือที่ได้รับรางวัลหรือชนะเลิศการประกวด

3. หนังสือเก่าที่มีสภาพรูปเล่มสมบูรณ์ หรือมีสภาพรูปเล่มสวยงาม พิจารณาจากคุณลุ่มบัตติของหนังสือหายาก 4 ลักษณะ คือ

3.1 หนังสือเก่าที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบันโดยมีสภาพรูปเล่มสมบูรณ์

3.2 หนังสือซึ่งใช้วัสดุมีค่าจัดทำอย่างประณีตบรรจง (Deluxe Editions)

3.3 หนังสือที่มีภาพประกอบที่มีคุณค่า

3.4 หนังสือที่มีขนาดและรูปเล่มต่างไปจากธรรมดา

4. หนังสือที่มีประวัติการครอบครอง พิจารณาจากคุณลุ่มบัตติของหนังสือหายาก 3 ลักษณะ คือ

4.1 หนังสือที่มีภาพของผู้แต่ง หรือเจ้าของหนังสืออยู่ในเล่ม

4.2 หนังสือที่มีบรรณสิทธิ์ (Bookplate) คือป้าย หรือตราประจำตัวของเจ้าของหนังสือ

4.3 หนังสือฉบับที่มีลายมือชื่อ หรือข้อความที่เจ้าของเดิมเขียนไว้ในเล่ม

ในการประเมินค่าหนังสือหายาก ผู้วิจัยได้บันทึกรายละเอียดทางบรรณานุกรมของหนังสือหายากแต่ละเล่มลงในบัตรขนาด 3" x 5" พร้อมทั้งให้รายละเอียดเพิ่มเติมว่าหนังสือเล่มนั้นมีเนื้อหาสาขาวิชาใด เป็นหนังสือหายากประเภทใด และมีลักษณะใดบ้าง นำรายละเอียดจากการสำรวจหนังสือแต่ละเล่มมาชั่งตวงคชแนน (Tally) ลงในตารางประเมินค่าหนังสือหายาก และคำนวณหาค่าร้อยละของจำนวนหนังสือหายาก

สรุปผลการวิจัย

หนังสือภาษาไทยส่วนพระองค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ในคู่มือย่นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ จำนวน 4,215 ชื่อเรื่อง เป็นหนังสือหายากภาษาไทย จำนวน 907 ชื่อเรื่อง คิดเป็นร้อยละ 21.518 เมื่อนำหนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์มาจำแนกหมวดหมู่ พบว่าเป็นหนังสือหายากภาษาไทยในหมวดวรรณคดีมากที่สุด จำนวน 285 ชื่อเรื่อง คิดเป็นร้อยละ 31.422 รองลงมาได้แก่ หมวดสังคมศาสตร์ หมวดคำสอน หมวดประวัติศาสตร์ หมวดวิทยาศาสตร์ประยุกต์ หมวดภาษาศาสตร์ หมวดศิลปะและการบันเทิง หมวดปรัชญา และหมวดวิทยาศาสตร์ ส่วนหมวดวิชาที่มีหนังสือหายากภาษาไทยน้อยที่สุด ได้แก่ หมวดเบ็ดเตล็ด หนังสือหายากภาษาไทยที่มีเนื้อหาทางด้านมนุษยศาสตร์มีจำนวนมากที่สุด จำนวน 663 ชื่อเรื่อง คิดเป็นร้อยละ 73.098 รองลงมาได้แก่ หนังสือหายากภาษาไทยที่มีเนื้อหาทางด้านสังคมศาสตร์ จำนวน 206 ชื่อเรื่อง คิดเป็นร้อยละ 22.712 และหนังสือหายากภาษาไทยที่มีเนื้อหาทางด้านวิทยาศาสตร์ 33 ชื่อเรื่อง คิดเป็นร้อยละ 3.639

ประเภทของหนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ในคู่มือย่นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ส่วนใหญ่เป็นหนังสือหายากประเภทที่มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ จำนวน 801 ชื่อเรื่อง คิดเป็นร้อยละ 88.313 รองลงมาได้แก่ หนังสือหายากประเภทที่มีประวัติการครอบครอง และหนังสือหายากประเภทหนังสือเก่าที่มีสภาพรูปเล่มสมบูรณ์ หรือมีสภาพรูปเล่มสวยงาม ส่วนประเภทของหนังสือหายากที่มีจำนวนน้อยที่สุดได้แก่ หนังสือหายากประเภทที่มีเนื้อหาเป็นทีก้าวขวัญถึง (Reputations)

หนังสือหายากแต่ละประเภทเมื่อนำมาประเมินค่าตามลักษณะของหนังสือหายากทั้ง 16 ลักษณะ พบว่า

1. หนังสือหายากประเภทที่มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์พิมพ์ จำนวน 801 ชื่อเรื่อง ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นหนังสือหายากที่มีการพิมพ์จำนวนจำกัด รองลงมาได้แก่ หนังสือฉบับพิมพ์ครั้งแรก หรือหนังสือที่พิมพ์จากต้นฉบับที่มีในหอสมุดแห่งชาติ หอพระสมุดวชิรญาณ ราชบัณฑิตยสถาน และกรมศิลปากร กับหนังสือเก่าที่มีความสำคัญเป็นเอกสารปฐมภูมิด้านประวัติศาสตร์ของประเทศไทย คือ สัตตพิมพ์ในช่วงระยะ 50-80 ปีแรกของพัฒนาการด้านการพิมพ์ในประเทศไทย ส่วนหนังสือที่สัตตพิมพ์ในช่วง พ.ศ. 2485-2487 เป็นหนังสือหายากที่มีจำนวนน้อยที่สุดในจำนวนหนังสือหายากประเภทที่มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์นี้ ไม่มีหนังสือเล่มใดเป็นหนังสือปกอ่อนประเภทบันเทิงคดีจากโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ หรือโรงพิมพ์อื่น ๆ ที่พิมพ์หนังสือปกอ่อนประเภทเดียวกัน

หนังสือหายากประเภทที่มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์พิมพ์ เป็นหนังสือหายากหมวดวรรณคดีมากที่สุด จำนวน 279 ชื่อเรื่อง คิดเป็นร้อยละ 30.761 รองลงมาได้แก่ หนังสือหายากหมวดคำสนทนา สังคมศาสตร์ และประวัติศาสตร์ หมวดวิชาที่มีหนังสือหายากประเภทดังกล่าวจำนวนน้อยที่สุด ได้แก่ หมวดเบ็ดเตล็ด และวิทยาศาสตร์ หมวดวิชาละ 5 ชื่อเรื่อง คิดเป็นร้อยละ 0.551

2. หนังสือหายากประเภทที่มีเนื้อหาเป็นก่อกำวชวัญถึง (Reputations) จำนวน 271 ชื่อเรื่อง ส่วนใหญ่เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระนิพนธ์ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระนิพนธ์ในพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ และหนังสือที่ได้รับรางวัล หรือชนะการประกวด รองลงมาได้แก่หนังสือที่เป็นผลงานเพียงเรื่องเดียว หรือเป็นผลงานเพียงส่วนน้อยที่แตกต่างไปจากผลงานส่วนใหญ่ของนักเขียนนั้น หนังสือหายากในประเภทนี้มีจำนวนน้อยที่สุด ได้แก่ หนังสือที่มีเนื้อหาอุกฤษหรือเป็นการปลอมแปลงวรรณกรรม และไม่ปรากฏว่ามีหนังสือเล่มใดเป็นหนังสือที่รัฐบาลประกาศให้เป็นหนังสือต้องห้าม

หนังสือหายากประเภทที่มีเนื้อหาเป็นก่อกำวชวัญถึง (Reputations) เป็นหนังสือหายากหมวดวรรณคดีมากที่สุด จำนวน 180 ชื่อเรื่อง คิดเป็นร้อยละ 19.845 รองลงมาได้แก่ หนังสือหายากหมวดประวัติศาสตร์ คำสนทนา และสังคมศาสตร์ หมวดวิชาที่มีหนังสือหายากประเภทดังกล่าวจำนวนน้อยที่สุด ได้แก่ หมวดวิทยาศาสตร์ และหมวดศิลปะและการบันเทิง หมวดวิชาละ 1 ชื่อเรื่อง คิดเป็นร้อยละ 0.110 และหมวดวิชาที่ไม่มีหนังสือหายากที่มีเนื้อหาเป็นก่อกำวชวัญถึง (Reputations) คือหมวดปรัชญา

3. หนังสือหายากประเภทหนังสือเก่าที่มีสภาพรูปเล่มสมบูรณ์ หรือมีสภาพรูปเล่มสวยงาม จำนวน 522 ชื่อเรื่อง ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นหนังสือเก่าที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน โดยมีรูปเล่มสมบูรณ์ รองลงมาได้แก่ หนังสือซึ่งใช้วัสดุที่มีค่าจัดทำอย่างประณีตสวยงาม (Deluxe Editions) และหนังสือที่มีภาพประกอบที่มีคุณค่า ส่วนลักษณะของหนังสือหายากที่มีจำนวนน้อยที่สุด ได้แก่ หนังสือที่มีขนาดและรูปเล่มต่างไปจากธรรมดา

หนังสือหายากประเภทหนังสือเก่าที่มีสภาพรูปเล่มสมบูรณ์ หรือมีสภาพรูปเล่มสวยงาม เป็นหนังสือหายากหมวดวรรณคดีมากที่สุด จำนวน 166 ชื่อเรื่อง คิดเป็นร้อยละ 18.302 รองลงมาได้แก่ หนังสือหายากหมวดสังคัมคำสวด คำสวด และประวัติคำสวด หมวดวิชาที่มีหนังสือหายากประเภทดังกล่าวจำนวนน้อยที่สุด ได้แก่ หมวดเบ็ดเตล็ด จำนวน 2 ชื่อเรื่อง คิดเป็นร้อยละ 0.221

4. หนังสือหายากประเภทหนังสือที่มีประวัติการครอบครอง จำนวน 612 ชื่อเรื่อง ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นหนังสือที่มีบรรณสิทธิ์ (Bookplate) คือป้าย หรือตราประจำตัวของเจ้าของหนังสือ รองลงมาได้แก่ หนังสือฉบับที่มีลายมือชื่อ หรือข้อความที่เจ้าของเติมเขียนไว้ในเล่ม ส่วนลักษณะของหนังสือหายากที่มีจำนวนน้อยที่สุด ได้แก่ หนังสือที่มีภาพของผู้แต่ง หรือเจ้าของหนังสืออยู่ในเล่ม

หนังสือหายากประเภทหนังสือที่มีประวัติการครอบครอง เป็นหนังสือหายากหมวดวรรณคดีมากที่สุด จำนวน 227 ชื่อเรื่อง คิดเป็นร้อยละ 25.027 รองลงมาได้แก่ หนังสือหายากหมวดคำสวด สังคัมคำสวด และประวัติคำสวด หมวดวิชาที่มีหนังสือหายากประเภทดังกล่าวจำนวนน้อยที่สุด ได้แก่ หมวดเบ็ดเตล็ด จำนวน 3 ชื่อเรื่อง คิดเป็นร้อยละ 0.330

ผู้วิจัยได้รวบรวมรายชื่อหนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ในคฤหาสน์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคัมคำสวด ไว้ในส่วนของภาคผนวกท้ายเล่ม โดยแบ่งหนังสือหายากภาษาไทยตามปีที่พิมพ์ออกเป็น 4 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ 1 หนังสือที่พิมพ์ในช่วงระยะ 50 ปีแรกของการพัฒนาการด้านการพิมพ์ในประเทศไทย (พ.ศ. 2379-2429)

กลุ่มที่ 2 หนังสือที่พิมพ์ในช่วงระยะ 30 ปีต่อมา (พ.ศ. 2430-2460)

กลุ่มที่ 3 หนังสือที่พิมพ์ในช่วง พ.ศ. 2461-2484

กลุ่มที่ 4 หนังสือที่พิมพ์ในช่วง พ.ศ. 2485-2487

จากการศึกษาถึงแหล่งผลิตหนังสือและความนิยมหนังสือในช่วงระยะ 50-80 ปีแรกของพัฒนาการด้านการพิมพ์ในประเทศไทย (พ.ศ. 2379-2429 และ พ.ศ. 2430-2460) ช่วง พ.ศ. 2461-2484 และ พ.ศ. 2485-2487 พบว่า

1. แหล่งผลิตหนังสือในช่วง 50 ปีแรกของพัฒนาการด้านการพิมพ์ในประเทศไทย (พ.ศ. 2379-2429) ได้แก่ โรงพิมพ์ปากคลองบางกอกใหญ่ และโรงพิมพ์อาหรับราตรี ในสมัยนั้นนิยมจัดพิมพ์หนังสือที่มีเนื้อหาทางด้านศาสนา รองลงมาได้แก่ หนังสือที่มีเนื้อหาทางด้านสังคมศาสตร์
2. แหล่งผลิตหนังสือในช่วง 30 ปีต่อมา (พ.ศ. 2430-2460) ส่วนใหญ่จัดพิมพ์ที่โรงพิมพ์คู่มือการจำรูญ รองลงมาได้แก่ โรงพิมพ์ไทย โรงพิมพ์อักษรนิติ โรงพิมพ์กงสุลไทย และโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร ในสมัยนั้นนิยมจัดพิมพ์หนังสือที่มีเนื้อหาทางด้านวรรณคดี รองลงมาได้แก่ หนังสือที่มีเนื้อหาทางด้านสังคมศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และศาสนา ส่วนหนังสือที่ได้รับการจัดพิมพ์น้อยที่สุด ได้แก่ หนังสือที่มีเนื้อหาเบ็ดเตล็ด และหนังสือที่มีเนื้อหาทางด้านปรัชญา
3. แหล่งผลิตหนังสือในช่วง พ.ศ. 2461-2484 ส่วนใหญ่จัดพิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร รองลงมาได้แก่ โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ โรงพิมพ์อักษรนิติ โรงพิมพ์พระจันทร์ และโรงพิมพ์กรมแผนที่ ในสมัยนั้นนิยมจัดพิมพ์หนังสือที่มีเนื้อหาทางด้านศาสนา รองลงมาได้แก่ หนังสือที่มีเนื้อหาทางด้านสังคมศาสตร์ วรรณคดี และประวัติศาสตร์ หนังสือที่ได้รับการจัดพิมพ์น้อยที่สุด ได้แก่ หนังสือที่มีเนื้อหาเบ็ดเตล็ด
4. แหล่งผลิตหนังสือในช่วง พ.ศ. 2485-2487 ส่วนใหญ่จัดพิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ รองลงมาได้แก่ โรงพิมพ์กรมแผนที่ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โรงพิมพ์ไทยเกษม และโรงพิมพ์พานิชกุลผล ในสมัยนั้นนิยมจัดพิมพ์หนังสือที่มีเนื้อหาทางด้านสังคมศาสตร์ รองลงมาได้แก่ หนังสือที่มีเนื้อหาทางด้านประวัติศาสตร์ ศาสนา และวรรณคดี หนังสือที่ได้รับการจัดพิมพ์น้อยที่สุด ได้แก่ หนังสือที่มีเนื้อหาทางด้านปรัชญา และหนังสือที่ไม่ได้รับการจัดพิมพ์เลย คือหนังสือที่มีเนื้อหาเบ็ดเตล็ด และหนังสือที่มีเนื้อหาทางด้านวิทยาศาสตร์

อภิปรายผลการวิจัย

จากการประเมินค่าหนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิพงค์ประพันธ์ ในคูนัยนราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ทำให้ได้ผลการวิจัย ดังนี้คือ

1. หนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ในคูนยันนราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ จำนวน 907 ชื่อเรื่องนั้น ส่วนใหญ่เป็นหนังสือหายากภาษาไทยที่มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์พิมพ์ จำนวน 801 ชื่อเรื่อง คิดเป็นร้อยละ 88.313 รองลงมาได้แก่ หนังสือหายากที่มีประวัติการครองครอง หนังสือหายากที่เป็นหนังสือเก่า มีสภาพรูปเล่มสมบูรณ์ หรือมีสภาพรูปเล่มสวยงาม และหนังสือหายากที่มีเนื้อหาเป็นทีกล่าวขวัญถึง (Reputations) เมื่อนำหนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ทั้งหมดมาประเมินค่าตามลักษณะของหนังสือหายากทั้ง 16 ลักษณะ พบตามลุ่มมติฐานข้อ 1 ที่ว่า หนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ที่มีอยู่ในคูนยันนราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ส่วนใหญ่เป็นหนังสือหายากที่พิมพ์จำนวนจำกัด (Limited Editions) จำนวน 542 ชื่อเรื่อง คิดเป็นร้อยละ 59.757 มีอาทิ หนังสือซึ่งใช้วัสดุมีค่า จัดทำอย่างประณีตบรรจง และพิมพ์จำนวนจำกัด หนังสือที่พิมพ์ในงานวันครบรอบอายุ งานวันเกิด งานพระราชพิธี และงานศพ หนังสือที่พิมพ์เนื่องในโอกาสต่าง ๆ นี้ เจ้าภาพจัดพิมพ์ขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแจกเป็นของขวัญแก่ผู้ไปร่วมงาน ซึ่งไม่มีจำหน่ายตามร้านขายหนังสือทั่วไป บางเล่มเป็นหนังสืออ้างอิง หนังสือสารคดีความรู้ที่มีประโยชน์ บางเล่มมีงานเขียนของผู้ทรงคุณวุฒิ หรือบุคคลสำคัญในสาขาวิชาต่าง ๆ ซึ่งผู้อ่านไม่สามารถค้นหาจากหนังสืออื่น ๆ ได้เลย นอกจากนี้หนังสืออนุสรณ์งานศพที่มีภาพและชีวประวัติของผู้ตายพร้อมคำไว้อาลัย ยังเป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าทางด้านชีวประวัติได้เป็นอย่างดี

จากการศึกษาด้านหนังสือหายาก และประวัติการพิมพ์ในต่างประเทศ หนังสือหายากที่มีการจัดพิมพ์จำนวนจำกัด (Limited Editions) โดยมีการเย็บปกเข้าเล่มอย่างประณีตบรรจง การจัดรูปเล่มสวยงาม ทั้งการออกแบบหน้าปกใน ตัวอักษร ภาพประกอบ และขนาดของหนังสือ อาทิ หนังสือที่พิมพ์จากสำนักพิมพ์เคลมสก็อต (Kelmscott Press) สำนักพิมพ์น็อนซึช (The Nonesuch Press) สำนักพิมพ์โกลเด้น ค็อกเคอเรลล์ (The Golden Cockerell Press) และชมรมการพิมพ์หนังสือจำนวนจำกัด (The Limited Editions Club) จะเป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาค้นคว้าทางด้านประวัติศาสตร์พิมพ์ และการออกแบบหนังสือ โดยเฉพาะหนังสือซึ่งออกแบบโดยศิลปินผู้มีชื่อเสียงในอดีต จะมีอิทธิพลต่อการออกแบบหนังสือให้มีรูปเล่มสวยงามในสมัยต่อมา (Wilson 1979: 143)

2. หนังสือหายากที่มีการพิมพ์จำนวนจำกัด (Limited Editions) จำนวน 542 ชื่อเรื่อง ส่วนใหญ่เป็นหนังสือที่ตีพิมพ์เนื่องในโอกาสต่าง ๆ จำนวน 445 ชื่อเรื่อง คิดเป็นร้อยละ 82.103

หนังสือที่ตีพิมพ์เนื่องในโอกาสต่าง ๆ นี้ เป็นหนังสือที่ตีพิมพ์ในงานฉาบปกฉีกพิมพ์มากที่สุด จำนวน 338 ชื่อเรื่อง คิดเป็นร้อยละ 75.955 รองลงมาได้แก่หนังสือที่ตีพิมพ์ในงานกลึง งานวันเกิด งานพระราชพิธี และโอกาสอื่น ๆ อาทิ งานอุปสมบท งานฉลองสมณศักดิ์ งานฉลองพระรูป เป็นต้น ผลการวิจัยดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า หนังสือหายากที่มีการพิมพ์จำนวนจำกัดของไทยนั้น ส่วนใหญ่เป็นหนังสือที่ตีพิมพ์เนื่องในโอกาสต่าง ๆ โดยเฉพาะในงานฉาบปกฉีกพิมพ์ ซึ่งบุคคลทั่วไปนิยมซื้อหนังสือแจกเป็นของขวัญแก่ผู้ไปร่วมงาน

3. หนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ในคดียุทธศาสตร์เพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ส่วนใหญ่มีเนื้อหาเน้นหนักทางด้านมนุษยศาสตร์ ผู้วิจัยได้ใช้เกณฑ์ในการแบ่งเนื้อหาทางด้านมนุษยศาสตร์ของแอลไฮม์ และคณะ กับเกณฑ์ของคณะกรรมการแห่งชาติทางด้านมนุษยศาสตร์แห่งสหรัฐอเมริกา (National Commission on the Humanities) เมื่อใช้เกณฑ์ของแอลไฮม์และคณะ ซึ่งระบุว่า เนื้อหาทางด้านมนุษยศาสตร์จะประกอบด้วย ปรัชญา คำสอน ภาษาศาสตร์ ศิลปะและการบันเทิง และวรรณคดี ผลการวิจัยพบว่า หนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ในคดียุทธศาสตร์เพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่มีเนื้อหาทางด้านมนุษยศาสตร์ มีจำนวน 522 ชื่อเรื่อง คิดเป็นร้อยละ 57.552 และเมื่อใช้เกณฑ์ของคณะกรรมการแห่งชาติทางด้านมนุษยศาสตร์แห่งสหรัฐอเมริกา (National Commission on the Humanities) ซึ่งระบุว่า เนื้อหาทางด้านมนุษยศาสตร์จะประกอบด้วย ปรัชญา คำสอน ภาษาศาสตร์ ศิลปะและการบันเทิง วรรณคดี และประวัติศาสตร์ ผลการวิจัยพบว่า หนังสือที่มีเนื้อหาทางด้านมนุษยศาสตร์ มีจำนวน 663 ชื่อเรื่อง คิดเป็นร้อยละ 73.098 ดังนั้น หนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ที่มีเนื้อหาทางด้านมนุษยศาสตร์จะมีจำนวนมากที่สุดสอดคล้องกับสมมติฐานข้อที่ 2 ของการวิจัยเรื่องนี้

ผลการวิจัยข้างต้นนี้สะท้อนให้เห็นว่า เนื่องจากพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงมีพื้นฐานการศึกษาทางด้านอักษรศาสตร์ และทรงมีพระปรีชาสามารถทางด้านภาษา และวรรณคดียิ่งนัก จึงทรงสะสมหนังสือที่มีเนื้อหาทางด้านมนุษยศาสตร์ที่มีคุณค่าไว้

เป็นจำนวนมาก เหตุผลอีกประการหนึ่งก็คือ หนังสือส่วนพระองค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ส่วนหนึ่งนั้นเป็นหนังสือที่ตกทอดมาจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระบิดา ที่ทรงเป็นนักประวัติศาสตร์ นักอักษรศาสตร์ นักวรรณคดี และนักการละครที่ยิ่งใหญ่ของชาติ โดยเฉพาะละครร้อง ทรงเป็นผู้ริเริ่มปรับปรุงบทละครแบบสมัยใหม่ขึ้นใช้ในประเทศไทย และทรงสร้างสรุ้งงานละครไว้เป็นจำนวนมาก

4. ผู้วิจัยได้จำแนกหนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ในศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ออกเป็น 4 กลุ่ม ผลการวิจัยพบว่า

4.1 หนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ในศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ที่จัดพิมพ์ในช่วงระยะ พ.ศ. 2379-2429 ส่วนใหญ่เป็นหนังสือที่มีเนื้อหาทางด้านคำล่ณา ล้อดคล้องกับประวัติการพิมพ์หนังสือในประเทศไทยที่ว่า การจัดพิมพ์หนังสือในช่วงระยะเริ่มกิจการพิมพ์ในประเทศไทยนั้น ริเริ่มโดยพวกมิชชันนารี ที่เข้ามาเผยแพร่คริสต์คำล่ณา โดยแจกหนังสือคำล่ณาต่าง ๆ หนังสือที่จัดพิมพ์ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวจึงมีเนื้อหาเกี่ยวกับคำล่ณา และเป็นหนังสือที่พิมพ์จากโรงพิมพ์ของมิชชันนารี หนังสือที่จัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์ในยุคนี้เท่าที่มีหลักฐานอยู่ในศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ คือ โรงพิมพ์ปากคลองบางกอกใหญ่ซึ่งเป็นโรงพิมพ์ที่จัดตั้งโดยพวกมิชชันนารี และโรงพิมพ์อาหรับราตรี เป็นที่น่าสังเกตว่า ในระยะนี้มีการจัดพิมพ์หนังสือภาษาไทยทางด้านสังคมศาสตร์แล้ว หนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ที่เก่าแก่ที่สุดในสำเนาวิชาที่พบในศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ คือ หนังสือเรื่องกฎหมายเมืองไทย พิมพ์ที่โรงพิมพ์บางกอกใหญ่ เมื่อปี พ.ศ. 2416 นอกจากนี้ยังพบหนังสือที่พิมพ์แจกเป็นอนุสรณ์งานศพที่เก่าแก่ที่สุด คือ หนังสือที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์แจกในงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากษัตริย์ถนอมเพ็ชรรัตน์ เมื่อปี พ.ศ. 2423 ซึ่งจัดเป็นหนังสืออนุสรณ์งานศพที่เก่าแก่ที่สุด และเป็นหนังสือล่ดตมน์ภาษาไทยฉบับแรกที่พิมพ์ในประเทศไทยด้วย คือหนังสือสำราทานปริยายกถามรค ซึ่งแต่งโดยสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

4.2 หนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ในศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ที่จัดพิมพ์ในช่วงระยะ พ.ศ. 2430-2460 มีปริมาณเพิ่มขึ้นจากยุคแรก ผลการวิจัยล่ดตมน์กับประวัติการพิมพ์หนังสือใน

ประเทศไทยที่ว่า การผลิตหนังสือมีปริมาณสูงขึ้น ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นคุณค่าของการพิมพ์หนังสือมากขึ้น และทรงตระหนักดีว่า การพิมพ์หนังสือจะเป็นการเผยแพร่การศึกษาแก่ประชาชนได้ ซึ่งทรงสนับสนุนกิจการพิมพ์อย่างกว้างขวาง ทำให้อุตสาหกรรม การพิมพ์ของไทยเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้ยังทรงสนับสนุนการจัดตั้งโบราณคดีสโมสร ขึ้น ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดตั้งวรรณคดีสโมสร เพื่อส่งเสริมการ ประพันธ์ และการแต่งหนังสือดี ในส่วนพระองค์เองก็ทรงเป็นนักปราชญ์ และนักอักษรศาสตร์ ทรง พระราชานิพนธ์วรรณกรรมประเภทต่าง ๆ ไว้มากมาย

การจัดตั้งโบราณคดีสโมสร และวรรณคดีสโมสรนี้สะท้อนให้เห็นแนวทางการผลิตหนังสือ หนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ฯ ในสมัยรัชกาลที่ ๖ เพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ที่จัดพิมพ์ในยุคนี้ส่วนใหญ่จึงเป็นหนังสือหายากทางด้านวรรณคดี ซึ่งจัดพิมพ์จากโรงพิมพ์คู่มือการจารย์ โรงพิมพ์ไทย โรงพิมพ์อักษรนิติ โรงพิมพ์กองพลโทฯ โรงพิมพ์โสมภพพิพิธรัตนนคร และ โรงพิมพ์ บำรุงนุกุลกิจ ซึ่งมีการจัดทำรูปเล่มสวยงาม การเข้าเล่มเย็บปกแข็งแรงทนทาน หนังสือที่พิมพ์ ในยุคนี้จึงมีคุณภาพทั้งทางด้านการจัดพิมพ์และเนื้อหา อีกทั้งใช้เป็นหลักฐานที่มีประโยชน์อย่างยิ่ง ในการศึกษาเกี่ยวกับประวัติการพิมพ์ และการออกแบบรูปเล่มหนังสือในประเทศไทย

4.3 หนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น-นราธิปพงศ์ประพันธ์ ในสมัยรัชกาลที่ ๖ เพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่จัดพิมพ์ในช่วงระยะ พ.ศ. 2461-2484 มีเนื้อหาเน้นหนักหลายสาขาวิชาด้วยกัน ทั้งด้านศาสนา สังคมศาสตร์ และวรรณคดี ทั้งนี้เนื่องมาจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยในด้านการประพันธ์ และ ทรงสนับสนุนให้มีการจัดพิมพ์หนังสือโดยมีรูปเล่มสวยงาม และประณีตบรรจง (Deluxe Editions) หนังสือที่จัดพิมพ์โดยมีรูปเล่มสวยงามนี้ส่วนใหญ่เป็นหนังสือพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ-เกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีเนื้อหาเน้นหนักทางด้านวรรณคดี

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กิจการพิมพ์หนังสือ ซบเซา เนื่องจากเศรษฐกิจตกต่ำ ความสนใจในการอ่านหนังสือของประชาชนจึงเปลี่ยนแปลงไป ประชาชนนิยมอ่านหนังสือมากขึ้นในหลายสาขาวิชา แต่ไม่กตัญญูในการเลือกหนังสือที่มีรูปเล่ม สวยงาม อย่างไรก็ตาม ในสมัยนี้มีการจัดประกวดหนังสือแสดงพระพุทธคำสอนสำหรับสอนเด็ก เพื่อสนับสนุนให้ประชาชนได้แสดงความสามัคคี และเขียนหนังสือทางพุทธศาสนา หนังสือหายาก ภาษาไทยส่วนพระองค์ฯ ในสมัยรัชกาลที่ ๖ เพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่จัดพิมพ์ในช่วง พ.ศ. 2461-2484 นี้จึงมีหลายสาขาวิชาด้วยกัน ทั้งด้านศาสนา สังคมศาสตร์ และวรรณคดี ส่วนใหญ่จัดพิมพ์

จากโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ โรงพิมพ์อักษรนิติ ซึ่งปัจจุบันในวงการหนังสือหายาก หนังสือที่จัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์เหล่านี้จะเป็นที่ยอมรับในด้านคุณภาพของ เนื้อหา การออกแบบหนังสือ และการพิมพ์ อีกทั้งเป็นหนังสือที่มีราคาสูง

4.4 หนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ในคดียุทธการวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่จัดพิมพ์ในช่วงระยะ พ.ศ. 2485-2487 มีปริมาณการพิมพ์ไม่มากนัก หนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ที่จัดพิมพ์ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวเท่าที่พบในคดียุทธการวิจัยทางสังคมศาสตร์ มีจำนวน 45 ชื่อเรื่อง ทั้งในช่วงนี้หนังสือมีราคาแพง เพราะอยู่ในระหว่างสงครามมหาเอเชียบูรพา จึงเป็นที่น่าสังเกตว่าหนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ในคดียุทธการวิจัยทางสังคมศาสตร์ในยุคนี้ น่าจะสะท้อนให้เห็นความสิ้นพระทัยในการสะสมหนังสือ และเหตุการณ์บ้านเมืองในขณะนั้นของพระองค์ เพราะหนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ส่วนใหญ่มีเนื้อหาเน้นหนักทางด้านสังคมศาสตร์ทั้งสิ้น นอกจากนี้โรงพิมพ์ที่จัดพิมพ์หนังสือในระยะนี้ล้วนเป็นโรงพิมพ์ที่มีชื่อเสียงทางด้านงานจัดพิมพ์หนังสือทางด้านสังคมศาสตร์ ได้แก่ โรงพิมพ์พระจันทร์ โรงพิมพ์กรมแผนที่ และโรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ด้วยผลการวิจัยดังกล่าวมาแล้ว คดียุทธการวิจัยทางสังคมศาสตร์ จึงเป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าทางด้านชีวประวัติ ประวัติการพิมพ์และการออกแบบหนังสือ อีกทั้งเป็นศูนย์ให้บริการ เอกสารทางด้านมนุษยศาสตร์ที่มีคุณค่ายิ่ง

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง "การประเมินค่าหนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ในคดียุทธการวิจัยทางสังคมศาสตร์" ผู้วิจัยมีข้อคิดเห็นบางประการที่ขอเสนอแนะ ดังนี้

ข้อเสนอแนะสำหรับคดียุทธการวิจัยทางสังคมศาสตร์

1. คดียุทธการวิจัยทางสังคมศาสตร์ควรส่งวนหนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ไว้เป็นส่วนหนึ่งของห้องสมุด โดยจัดแยกออกจากหนังสือทั่ว ๆ ไป มีการดูแลรักษาอย่างดี ทั้งลักษณะทางกายภาพและอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะหนังสือหายากเป็นหนังสือเก่าที่ตกทอดมาหลายช่วงเวลา และยังคงเหลือจำนวนไม่

มากนัก ควรเก็บรักษาไว้เพื่อประโยชน์ในการค้นคว้าวิจัย และให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาถึงวิวัฒนาการของหนังสือ จากการประชุมของแผนกหนังสือหายาก และเอกสารมีค่า แห่งสหพันธ์สากลแห่งสมาคมห้องสมุด (IFLA) ที่ Strbské Plese เมื่อปี ค.ศ. 1978 ที่ประชุมได้สนับสนุนให้มีการจัดเก็บหนังสือหายากไว้ในห้องสมุด และหอบจดหมายเหตุ เพื่อเป็นสมบัติของชาติสืบต่อไป (Robert 1979: 238)

2. ผลการวิจัยพบว่า หนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ในชั้นยัษฐาธิปไตยเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ มีหลายลักษณะด้วยกัน หนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ที่ตรงตามเกณฑ์ประเมินค่าหนังสือหายากมากที่สุดมี 7 ลักษณะ ซึ่งชั้นยัษฐาธิปไตยควรสงวนรักษาไว้เป็นอย่างดี รายชื่อหนังสือหายากภาษาไทยส่วนพระองค์ท้ายภาคผนวกนี้ ผู้วิจัยได้ใส่เครื่องหมาย * สำหรับหนังสือหายากที่มีคุณสมบัตินี้ของหนังสือหายาก 5 ลักษณะ ** หนังสือหายากที่มีคุณสมบัตินี้ของหนังสือหายาก 6 ลักษณะ *** หนังสือหายากที่มีคุณสมบัตินี้ของหนังสือหายาก 7 ลักษณะ

3. หอสมุดแห่งชาติควรเป็นศูนย์กลางในการดำเนินงานควบคุมบรรณานุกรมหนังสือหายากของไทย โดยจัดทำรายชื่อหนังสือที่จัดพิมพ์ในช่วงระยะเริ่มกิจการพิมพ์ในประเทศไทย จนถึงหนังสือที่จัดพิมพ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมทั้งจัดทำนามานุกรมห้องสมุดที่มีหนังสือดังกล่าว เพื่อประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับหนังสือหายากของไทยที่จัดพิมพ์ขึ้นในอดีต

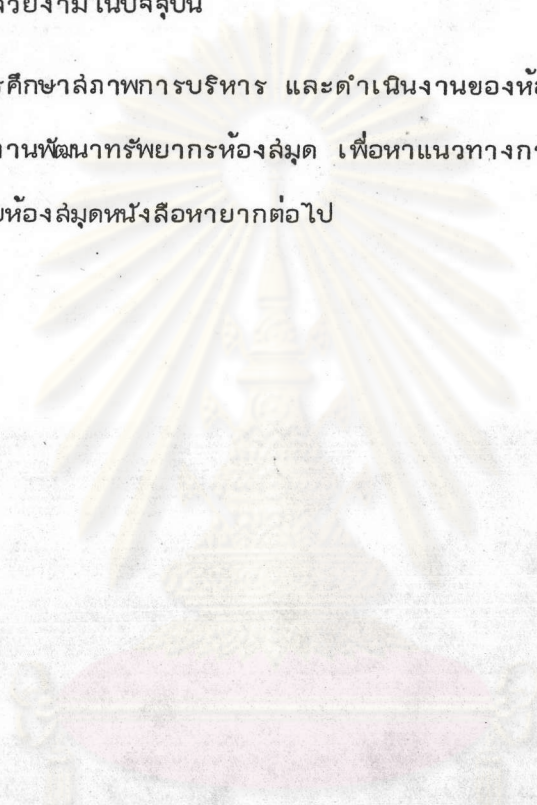
ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการประเมินค่าหนังสือหายากของผู้บริจาคท่านอื่น ๆ ที่ได้บริจาคหนังสือให้แก่ชั้นยัษฐาธิปไตยเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ เพื่อให้งานวิจัยนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น
2. ควรมีการประเมินค่าหนังสือหายากภาษาไทยในห้องสมุดอนุสรณ์อื่น ๆ เพื่อจะได้ทราบเนื้อหาและลักษณะของหนังสือหายากในห้องสมุดแห่งนั้น และได้รายชื่อหนังสือหายาก (Desiderata List) ซึ่งสามารถใช้เป็นคู่มือประกอบการพิจารณาของบรรณารักษ์ในการจัดหาหนังสือหายากภาษาไทยเข้าห้องสมุด หรือใช้เป็นคู่มือสำหรับนักสะสมหนังสือ ดังเช่น ในปลายคริสต์วรรษที่ 19 รายชื่อหนังสือหายากได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการสะสมหนังสือ นักสะสมจะสะสมหนังสือตามที่ปรากฏในรายชื่อหนังสือหายาก (Tree 1957: 476-479).

3. ควรมีการศึกษาถึงชีวิตประวัตินักสะสมหนังสือหายากที่มีชื่อเสียงของไทย ตลอดจนศึกษาถึงแรงบันดาลใจในการสะสมหนังสือ และประเภทของหนังสือที่สะสมไว้ งานวิจัยนี้อาจศึกษาจากหนังสือในห้องสมุดอนุสรณ์ที่นักสะสมหนังสือได้อุทิศให้กับสถาบันต่าง ๆ

4. ควรมีการศึกษาถึงพัฒนาการออกแบบหนังสือภาษาไทยโดยใช้หนังสือหายากที่มีการพิมพ์จำนวนจำกัด (Limited Editions) ซึ่งมีการจัดรูปเล่มสวยงามที่มีอิทธิพลต่อการออกแบบรูปเล่มหนังสือให้มีลักษณะสวยงามในปัจจุบัน

5. ควรมีการศึกษาลักษณะการบริหาร และดำเนินงานของห้องสมุดหนังสือหายาก อาทิ งานเทคนิค งานบริการ งานพัฒนาทรัพยากรห้องสมุด เพื่อหาแนวทางการดำเนินงานที่มีประสิทธิภาพ และเหมาะสมสำหรับห้องสมุดหนังสือหายากต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย